

Költői téma

Janko Kos

Mindjárt az elején a költői témáról és legfiatalabb lírikus-nemzedékünkről szóló beszámolóim kezdetén — ha röviden is — el kell mondanom, hogyan értelmezem a költői téma kifejezést. A szótárak rendszerint azonosítják a tartalommal, a motívummal és más egyébbel, valójában azonban az irodalom tárgyi alapját jelenti, ami az írótól függetlenül létezik, és az alkotás folyamán az írás eszmei és esztétikai tárgyává lesz. Nem szándékozom elmélyedni ennek az általános elfogadott megfogalmazásnak a részleteibe, elfogadom úgy, ahogyan van, azzal a megjegyzéssel azonban, hogy mindenekelőtt a színpadi és az époszirodalom világában lehet és kell beszélni a témáról, mint létező valamiről. Ahányan csak vagyunk, mind azt hajtogatjuk, hogy az írók a parasztokról, a népfelszabadító háború eseményeiről vagy a modern értelmiségi ember problémáiról írnak, és ebben az értelemben válasszák meg műveik tárgykörét. Más kérdés azonban, hogy van-e értelme a lírával, a lírai költészettel kapcsolatban beszélni témáról, mint olyasvalamiről, amit valóban létezőnek, meghatározottnak és szükségszerűnek tekintünk. Be kell vallanom, hogy a költészet néha —

például a klasszicizmus korában, amikor a költői alkotásokat tartalom, eszmeiség és forma szerint osztályozták — tárgyilagos témakört helyezett előtérbe. Abban a korban volt ez így, amikor a költő által kiválasztott műfaj előre meghatározta a tárgykört is, ami — természetesen aszerint változott, hogy szatíráról vagy ódát írtak-e. A romantikus korszak után lassanként elhalványultak ezek a különbségek, s ezzel együtt csökkent az objektív tárgykör jelentősége is. A lírai költészet tárgykörét egyre inkább a költő egyénisége, belső élete és világszemlélete tölti ki. Függetlenül a költészet történelmi fejlődésének egy-egy jelenségétől, úgy vélem, valóban nem sok értelme van a lírai költészet tárgykörének objektivitásáról, meghatározott voltáról beszélni. A modern költők nem írnak pontosan meghatározott dolgokról, még azok a költők sem — akik valamilyen meghatározott tárgykört énekelnek meg: a szerelmet, a természetet vagy a háborút — ők sem választják költészetük tárgyául, kizárólag a szerelmet vagy a természetet, ennél sokkal szélesebb körben mozognak. Inkább azt mondanám, hogy a költő, az igazi költő egyetlen és igazi tárgyköre mindig az egész,

az élő élet szellemi teljessége, egy társadalom, egy világ, egy valóság egysége, amelyben a költő él, s amelynek része a költő szelleme. A költészet tárgya mindig az eszmei és a motívum, az ideális és a reális, a szubjektív és az objektív elemek összessége, ami mindig megbonthatatlan, mert csak valamennyien együtt alkotják a költői megnyilatkozás tárgyát.

Az elmondottak alapján beszámolómban a legtágabb értelmében használok a tárgy, illetve a tárgykör fogalmát, mint a költészet eszmei és tematikai alapjának szinonimáját, vagy — kérem, bocsássák meg ezt az elkoptatott kifejezést — mint a költészet tárgyát.

A kérdés, amelyről beszélni szeretnék, így hangzik: Milyen a mi modern költészetünknek, elsősorban legfiatalabb lírikusaink költészetének eszmei és tematikai tartalma? Nyilvánvaló, hogy ezzel a rendkívül terjedelmes problémával nem foglalkozhatunk egy általános, elvont szempontból kiindulva; az is lehetetlen, hogy a legfiatalabb lírikusnemzedék tevékenységét elszigeteljük az utóbbi évek költészetének általános fejlődésétől. Gondolataimat alátámasztandó, mindenekelőtt az általam legjobban ismert költészetnek, a legfiatalabb szlovén költőnemzedék lírájának eszmei és tematikai lényegéről szólok. Bevezetőben hangsúlyoznom kell, hogy a szó szoros értelmében vett legfiatalabb szlovén lírikusok közé nem sorolom azokat a szlovén költőket, akik részt vesznek ennek az értekezletnek a munkájában. A legfiatalabb szlovén költőgeneráció tagjai közé az 1935 után született költőket számítom. Nem hiszem, hogy szükséges volna felsorolni nevüket, mert még Szlovéniában sem ismerik őket annyira, hogy tulajdonságaik fölkelhessenek a közvélemény vagy a kritika érdeklődését. Ha ennek okát keresnénk, legelőször is azt kellene bevallanunk, hogy az egészen fiatal szlovén lírikusok költészete mindezeig tulajdonképpen még csak epigon-költészet, azaz formája és tárgyköre is a némileg idősebb kortársak költészetének nyomán topog. A legfiatalabb szlovén költőnemzedék témaválasztásának problémáját nem lehet különválasztani a háború utáni Szlovénia ifjú költőinek alkotásait jellemző problémáktól. Hogy mik ezek a problémák? Ma már jól tudjuk, hogy az a nemzedék, amely 1950 után új korszakot nyitott a szlovén költészet háború utáni fejlődésében, költői

alkotásait — formai szempontból — a hagyományokra építette, tartalmát pedig olyan eszmei és tematikai elemekkel töltötte ki, amelyeket — a szó tágabb értelmében — romantikusnak kell neveznem. A későbbiek során elmondom majd, mire gondolok, amikor romantikáról vagy a romanticizmusról beszélek. Mindenekelőtt arra az utra akarok rámutatni, amelyen — miután az irodalom színpadára léptek — ez a nemzedék és ifjabb, majd legifjabb követői haladtak. Nagy részük mint mindig, konzervatív volt, és többé kevésbé megelégedett a hagyományos formákkal, hű maradt a romantikus tárgykörhöz. Így hát csak kevés fiatal szlovén költőről mondhatjuk el, hogy a költészet modernizálódása felé vezető utat járják. Azt hiszem, nem kell szólnom arról a formai modernizmusról, amelynek csúcsait Vemo Taufernek, a jelen pillanatban — formai tekintetben — a legmodernebb szlovén költőnek versei jelentik. Sem a szlovén líra formai modernizálódása, sem eszmei és tematikai tartalmának korszerűvé válása nem öltött nagyobb méreteket, mindössze három költőre korlátozódik. Közülük Ciril Zlobec, például, a legutóbbi kötetében egy új, realiztikusabb világ-szemlélethez közeledik. Dane Zajc határozottan a nihilizmus témaköre felé fordult, verseinek tárgyát véve alapul, mégis a modern szlovén költészet legkorszerűbb művelőjének kell tartanunk. Mindhárman egy olyan nemzedékhez tartoznak, amely költői inspirációjánál fogva talán még fiatal, éveinek számát tekintve azonban már nem a legifjabb. Bármennyire sajnálom is, nagyon szerénynek kell mondanom a legfiatalabb korú lírikusnemzedék formai leleményességét, s azt is megállapítom, hogy tárgyköre még mindig a némileg idősebb kollegák romantícizmusa területén mozog, s éppen ezért nem is üthetnek meg új, eredeti hangot. Költészetük még mindig romantikus világsszemlélettel, regényes hangulatokkal, érzékenységgel van tele, s mondanivalójukat ismert, elcsépelet szerelmi motívumokkal, természetleírással fejezik ki. Még egyszer hangsúlyozom: a motívumok regényes volta központi probléma, amellyel elkerülhetetlenül szembetalálkozunk, ha a fiatal szlovén lírikusok, legfőképpen pedig ha a legfiatalabb költők verseinek tárgyát kutatjuk.

Mindeddig csak a modern szlovén költészetéről beszéltem, mert — termé-

szetesen — ezt ismerem legjobban. A többi jugoszláv — fiatalabb és legfiatalabb — lírikusról nem mondhatok szakvéleményt, csak úgy beszélhetek róluk, mint illetéktelen szemlélő. A szerb-horvát nyelven író fiatal költők témaváltásáról csak fönttartással és bizonyos óvatossággal szólok, a macedón lírai költészetet pedig kénytelen vagyok teljesen mellőzni. Mégis tudatában vagyok azoknak a különbségeknek, amelyek a szlovén költészet és Jugoszlávia többi népének költői problémaköre között fönnállnak. Ha a szlovén kritikus a modern, egyetemes jugoszláv költészet témakörének problémái iránt érdeklődik, tüstént meg kell látnia, hogy a szerb vagy a horvát költészet formai része sokkal modernebb, mint a szlovén költészeté. Kritikusvoltom mindjárt föl is tétem velem a kérdést: vajon a formai különbségek mellett a jugoszláv költészetnek, mindekenélőtt a fiatal és a legifjabb költők lírikájának eszmei és témái állapota lényegesen különbözik-e a szlovén költőkétől, vagy pedig valamennyire hasonlatos hozzá? Több-kevésbé véletlen meglátásaim alapján, részben pedig egy-egy jugoszláv kritikus megállapításaiból kiindulva, úgy vélem, nem lesz indokolatlan, ha fölvetem az egyetemes, modern jugoszláv költészet azonos eszmei és tematikai koordinátáinak tételét, nem feledkezve meg a legifjabb nemzedékről sem. Sok bonyolult probléma zsúfolódik ebbe a tételbe, ezáltal azonban csak két-háromról teszek említést, azokról, amelyek véleményem szerint a legfontosabbak.

Először: a fiatal szerb-horvát költők műveiben megfigyeltem egy jelenséget, amely a modern szlovén költésztől sem egészen idegen. Arra a jelenségre gondolok, amely a modern világirodalomban is lépten-nyomon megnyilvánul, miután a költői eszközök modern kultúrája olyan mértékben kifejlődött, hogy már a képkombinációk, fogalommontázsok, képzetársítási és hanghatások dús és talán kifogyhatatlan tárházává vált. Ilyen légkörben szükség-szerűen keletkeznek a hátrózott eszmei és tematikai alapot nélkülöző művek, alkotások, amelyekben a tartalom és a forma nem tartoznak többé szervesen egymáshoz, ehelyett a költői képek, metaforák, fogalmak és a ritmus montázsává válnak. Ennek a költészetnek az alapelve többé már nem a költői téma, hanem a díszítő és hatásos fogalmak és hangok. Természetesen ma még

lehetetlen megállapítani, milyen mértékben testesül meg az effajta költői tevékenység a modern szlovén, horvát vagy szerb költészetben, mindenesetre azonban — ha már jelentkezik — a költői alkotás eszmei és tematikai változását jelenti, a költő szemléi világának pangására és meddőségére mutat.

Költészetünk jelenlegi tematikai állapotának második, még fontosabb problémája a romantika és a romantikus tárgykör kérdése. Már amikor az ifjú szlovén lírikusok költészetéről beszéltem, megemlítettem, hogy ez költészetük tartalmának legjellegzetesebb sablonja. Most viszont nem mulaszthatom el, hogy meg ne kérdjem: így van-e ez az egyetemes modern jugoszláv költészetben is vajon, a legfiatalabb költők verseinek költői tartalmát, motívumait még mindig a romantika szálai szövik át?

Valójában mit is értünk a „romantika” szón, és mit akarok mondani, amikor a modern jugoszláv lírai költészet romantikus tárgykörét emlegetem? A szóbanforgó jelenség természetesen rendkívül bonyolult, így hát nem is lehet egyetlenegy fogalommal, csupán egy oldalról, egy szempontból meghatározni. Mert szempont van bőven, én azonban nem bocsátokozom a probléma eszmei, filozófiai és esztétikai részeinek taglalásába. Csak több szerző terjedelmes tanulmánya értékelhetné ki a modern jugoszláv lírai költészetben megnyilvánuló romantikus szellemet. Csak nagy vonásokban térek ki hát a romanticizmus tárgykörére, s csupán futólag érintem azokat a részleteket, amelyek talán nem is egészen lényegesek, mégis hozzásegítenek bennünket az egész probléma megértéséhez. Röviden: a romanticizmus mint a költészet eszmei és tematikai alapja számomra a költő világszemléletének és öntudatának egy külön változatát jelenti. Ez a szemlélet lényegében nemcsak a nihilizmustól tér el, amely korunk világirodalmának — elsősorban a nyugati irodalomnak — egyik reprezentatív fejlődési szakasza, hanem eltér a forradalmi szocialista irodalmat megjelölt forradalmi heroizmus pátoztától is, annak az irodalomnak a pátoztától, amelynek nevében kíván még ma is szólni az úgynevezett szocialista realizmus. Ha a nihilizmus minden létezőnek szellemi tagadása — a valóságé azért, mert negatív, az eszményisége azért, mert tehetetlen, valószerűtlen és távlatatlan —, és ha a forradalmi heroizmus a valóság aktív

tagadása egy jobb jövő nevében, akkor a romantizmust az életszemlélet egy sajátos formájának tekinthetjük, olyan formának, amely — lényegében — szintén tagadja a valóság negatív oldalait, elveti embertelen, emberellenes, üres, meddő elemeit. És ez a tagadás egy eszményi pozitívizmus nevében történik. A tagadott eszményiség azonban nem valóságos, létező valami, amit valahogyan — a jelenben vagy a jövőben itt helyben, vagy a világ másik végén, egy más korban — tárgyivá lehet tenni. A romantikusok eszményisége sohasem más, mint a szellem állapota, fantázia, elképzelés, esztétikai szimbolizálás, erkölcsi absztrakció és deklaráció, vágy és emlékezés — röviden: egy önelégült lélek szemlélődése. A romantikus témakör sajátosságai számtalan változatban jutnak kifejezésre. A romantikus költő közvetlenül a valóságból nyert impressziók alapján alakíthatja ki világnézetét — mondjuk egy őszi éjszaka látomásából, a boldog s már letűnt ifjúkor emlékeiből, a nyomor és a kültelki élet szürkeségéből vagy az atomháborúról folytatott elmélkedésből. Ebben, de más esetben is, a romantikus szenvedve, bánkódva, búskomoran vagy reménykedve — egy elvont atomellenes humanizmus nevében — tagadja és földöntúlivá változtatja a valóságot. A romantikus költő meg is szokik a valóság elől, a képzelet világába, öncélú esztétikai álmok, látomások, panteista felbuzdulások és élmények közé bástyázza magát —, olyan világba, amelyből minden rossz eltűnt, és nem marad más, csupán a költő kapcsolatai a természettel és önmagával, a szellel, a Holddal, a füvekkel, egy világot járó szabad szellem ragyogó és sötét igazságaival. A történelmen, az egész világon és saját lelkének sötét szakadékein ezeregyéjszakai varázslóként kel át, s ennek a varázslónak angyaltiszták a szemei, s olyan lelke, mint egy pillangóé. A romantikus költészet valójában a széplelkek költésze — ahogy Hegel mondaná.

Nem időzök tovább a romantikus témakör jellemvonásainál, mert a probléma lényege nem ezek között a jellegzetességek között rejlik, hanem abban a tényben, hogy a romantika — korunk költészetének, tehát a jugoszláv költészet birodalmának is ez az eszmei és tematikai alapja — mindinkább a költő világszemléletének ellentmondó formájává a költői igazság hamis formájává torzul. Ami ötven vagy száz évvel

ezelőtt, még igaz és természetes volt, lírai szempontból ma már fölösleges. Amikor Puskin, Lamartine, vagy Preseren — szembehelyezkedve a valósággal — költői alanyiságuk eszményiességét hirdették, egy olyan világfölfogás keretei között mozogtak, amelyeket még mindig a metafizika elvei határoltak. A költő alanyisága, fantáziájának és érzéseinek szubjektivitása nem kizárólag a költő tulajdona volt, nem volt valószerűtlen és véletlen, hanem általánosan elismert, szabályteremtő, az élet tárgyilagosságának, a társadalomnak és a világnak része — tökéletes összhangban Shelley szavaival: „Poets are the Unacknowledged Legislators of the World” (A költők a világ el nem ismert törvényhozói) Csak ilyen fölfogás alapján állva érthetjük meg a romantikus költészetnek nagy, nemcsak platói értelemben vett jelentőségét a liberális polgárság és a liberális intelligencia szempontjából. A romantizmus költésze és tárgyköre ma már elvesztette hajdani jelentőségét, a metafizika bukása kirántotta a talajt a romantikus alanyi költészet alól. A romantikus költő tárgykör, a szubjektív eszményesség ma már valóban csak szubjektív, képzeletbeli, formai.

Még egy lényező járult hozzá, hogy a romantikus témakörök ideje elmúljen. Beszámolóm elején azt mondtam, hogy a költészet tárgyköre valójában maga az egyetemes élet, egy korszak, egy társadalom teljességének valósága. Ha ezt igazságnak fogadjuk el, akkor a modern költészet tárgya a modern, civilizált ember élete — és ez a tárgykör holnap méginkább a költészet központjába kerül. A modern civilizáció azonban — és ebben van a dolgok lényege — olyan nagy, új, teljes valami, hogy egy romantikus költő szelleme nem is bírja magába fogadni, nem is ismerheti meg új ellentmondásai közepette — hogyan is tagadhatná hát a romantikus érzelmek és erkölcsi meg esztétikai eszmények nevében? Hogy megvilágítsam a dolgot, idézek, de nem az irodalomból. Mindannyian hallottunk már Jacques Tatí Mon oncle című filmjéről. Ez a hiteles és egy új komikum megteremtése szempontjából kétségtelenül jelentős alkotás tagadja a modern civilizációt (helyesebben: a modern civilizáció szertelenségeit), és teszi ezt a párizsi kültek renoiri színekben tündöklő, romantikusokká kendőzött, idillikus hangulatokkal át-meg átszótt élete nevében. Ez a tagadás nem is lehet más, mint

amilyennek Tati igen érdekesen elképzelte: tehetetlen és melankolikus, ugyanakkor azonban romantikus szempontjai és a modern civilizáció bírálata a lényeg peremén tartják vissza, a nem is mindig és nem is igazán modern, viszont annál furcsább véletlenek szemlélésében. Csak mellékesen említettem meg ezt a filmet, annak a tételnek a szemléltetésére, hogy a művész, a mi esetünkben a költő, elszigetelődik a modern élet valódi tartalmától ha megtorpan a romanticizmus eszmei és tematikai alapja előtt, s arra kényszerül, hogy a valóságot ósdi, többé-kevésbé érzélgős klisékkel reprodukálja, másrészt pedig költészetének szellemi tartalmát magánjellegű, divatjamúlt kabinet-élménnyé alacsonyítsa.

De fejezzük be! Ha igaz, hogy a modern szlovén és a modern jugoszláv költészet alkotásainak egyik központi témája a romantika, nyugodtan állíthatjuk, hogy ez a romantikus tespedés hamarosan akut költői válságot idéz majd elő, ez pedig az epigon és a konjunkturális túltermelés folytán azzal a veszéllyel fenyegethet, hogy költészetünk ellaposodik, tartalmatlanná válik. És amikor azt kérdezzük, mit várhatunk legfiatalabb lírikusnemzedékünk-től, azt kell válaszolnunk, hogy a legnagyobb szolgálatot azzal teszik költészetünknek, ha új alkotási lehetőségeket találnak. Véleményem szerint néhány költő az utóbbi évek folyamán mégis talált vagy legalább érintett ilyen lehetőségeket, amelyeknek egyike másika a modern világirodalomból, a modern társadalom és a civilizáció fejlődéséből ered. Másrészt éppen a fejlődés okozta, hogy a lehetőségek mind kevésbé reálisak. Lehet, hogy nincs igazam, úgy érzem azonban, hogy ez a megállá-

pítás vonatkozik a forradalmi heroizmus pátozására is, ami néha — valójában nagyon ritkán — romantikus érzelmekkel egybeszőve megnyilvánul egy-egy fiatal költő verseiben. A modern társadalom és a civilizáció egyre távolodik hősi korszakaitól, a társadalmi fejlődés forradalmi dinamikája az új körülmények között napról napra nagyobb mértékben átalakul a gazdasági és a civilizációs folyamatok valóságává. Ezzel párhuzamosan eltűnik a költészetből a hősies idealizmus témaköre.

A modern ember bizonyos tulajdonságait és lelki világát tükröző nihilizmus, amely erőteljes, s gyakran alkotó ihletforrása a költészetnek, lassanként reálisabbá, bizonyos tekintetben pedig modernebbé és hatékonyabbá válik. Mégsem szabad megfedelkeznünk arról, hogy az ember mint reális lény, és a költő mint a költészet kifejező szerve, nem maradhat sokáig a nihilizmusban, mert a mindentagadás csak átmeneti fokozat, ami a világ és ezzel a költészet tagadására visz, vagy pedig — az embernek új, magasabb értelemben vett érvényesülésére. Ma még — természetesen — nehéz részleteiben is megrajzolni ennek az érvényesülésnek a formáit és lényegét, s nem könnyű meghatározni, mi lesz a posztromantikus és poszt-nihilista költészet tárgyköre. Amnyi azonban bizonyos, hogy központjában a modern civilizáció és a modern ember ellentmondásainak világos, valószerű és nem romantikus képe áll majd, egy olyan elképzelés, amely nem a valóság tagadása holmi romantikus szubjektivitás nevében, hanem a bölcsesség elismerése, ami az új világ ellentmondásai közepette erőt és a szó igazi értelmében — életkedvet ad az embernek.

Bodrits István fordítása

